

HET ANTIKOLONIALISME VAN JACOB HAAFNER

'Waar zag men ooit zulke huichelarij?'

EWALD VANVUGT ■ In 1805 beantwoordde de Azië-kenner Jacob Haafner een prijsvraag van het Teylers Godgeleerd Genootschap, dat had gevraagd om een verhandeling over 'Het nut der zendingen en zendelingsgenootschappen'. Haafner won de prijsvraag met een snijdend protest tegen de Europese, onchristelijke onderdrukking van de rest van de wereld. Zijn nog altijd actuele kritiek werd na honderdveertig jaar voor het eerst herdrukt.

Met de voorbeeldige heruitgave van de werken van Jacob Haafner (1754-1809) door Jaap de Moor en Paul van der Velde heeft Nederland er een groot schrijver bij gekregen. Zestig jaar vóór Multatuli, nog vóór koning Willem I en de lange negentiende eeuw die tot na de Tweede Wereldoorlog zou voortduren, bestreed Haafner welbespraakt het Europese optreden overzee. *Verhandeling over het nut der zendingen en zendelingsgenootschappen* uit 1807 is een hoogtepunt in de smalle Europese traditie van antikolonialen. Dit boek is het eerste wereldomspannende overzicht van de 'Europese euveldeaden' in de overige werelddelen. Nu de tempo doeloe-dooftoppen geleidelijk opengaan, is Haafners *Verhandeling* sinds 1823 voor het eerst herdrukt met de nieuwe ondertitel *Een kritiek op zending en kolonialisme*.

Haafner is een 'vergeten' schrijver van 'vergeten' boeken. Zo hebben de heruitgevers eerst in 1992 zijn geboortedatum in het bevolkingsregister van Hallen in Saksen vastgesteld op 13 maart 1754. *Verhandeling over het nut der zendingen en zendelingsgenootschappen* verscheen in 1807, tweede druk 1823, en dit is de derde druk. Haafner kende de wereld. Met zijn ouders en twee jongere kinderen kwam hij in 1765, elf jaar oud, uit Duitsland naar Amsterdam. Vader Matthias Haafner vond werk als chirurgijn (scheepsarts) bij de VOC en in juni 1766 moest Jacob mee naar zee. Met Kaap de Goede Hoop in zicht, een halfjaar onderweg, sterft de vader. Jacob vindt onderdak in het gezin van een voornamelijk VOC-dienaar. Hij is leergierig en ontwikkelt vaak hartelijke banden met de mensen die hij ontmoet. In 1770 gaat hij terug naar Amsterdam, maar hij kan het slecht vinden met zijn moeder en een jaar later is hij weer op weg naar Batavia. Hij komt in India terecht waar lange jaren volgen als VOC-klerk. Hij leert Bengali, Tamil en wat Sanskriet. Hij beleeft reeksen levenschte avonturen en in Calcutta vergaart hij als boekhouder en handelaar een fortuinje. In de oorlog met de Engelsen wordt hem veel ontnomen en voorgoed zou hij een bittere wrok koesteren jegens de Engelsen.

Op reis langs de oostkust van India krijgt hij een vrijage met de Indiase danseres Ma-

mia die onverwacht sterft. Hij zet zelf de vlam in haar brandstapel en besluit nu voorgoed naar Europa te gaan. Eind 1787 komt hij terug in Nederland, drieëndertig jaar oud. Hij belegt zijn bezit in Franse staatsschuldbrieven en raakt verwickeld in een slepend financieel geschil met de VOC-leiding. Door de omwenteling in Frankrijk vermindert de waarde van zijn kapitaal.

Inmiddels hebben hij en zijn vriendin Anna Maria Kreunink twee kinderen, en om voor zichzelf en de zijnen te zorgen wordt hij handelaar en onderneemt van alles. Tenslotte heeft hij de pen opgepakt, voor de vertaling van het Hindoe-epos *Ramayana*, een vroege bijdrage aan de Nederlandse kennis van het Sanskriet. In 1805 wint hij een prijsvraag met de nu herdrukte *Verhandeling* en ontvangt vierhonderd gulden, voor die tijd een vrij groot bedrag. In 1806 verschijnt zijn eerste boek, *Lotgevallen op eene reize van Madras over Tranquebar naar het eiland Ceilon*, waarin hij ook de hongersnood en massasterfte in Madras beschrijft die hij zelf had meegeemaakt. Zijn levendige schrijfstijl en droge humor, de exotische avonturen en bizarre ontmoetingen hadden onmiddellijk succes. Hij stierf in 1809 in het huis *De 3 Bloeyende Koornaaren* op de hoek van de Hoogtekadijk en de Overhaalsgang in Amsterdam (het pand is onlangs gerestaureerd), vlak bij de haven en 's Lands Zeemagazijnen, nu het Scheepvaartmuseum. Zijn laatste adressen illustreren zijn maatschappelijke neergang, maar hij was tegelijk een produktief en succesvol auteur. Zijn zoon Christiaan Matthias heeft uit de handschriften nog vier boeken persklaar gemaakt. Als enige Nederlander in die tijd werd zijn werk kort na verschijnen vertaald in het Engels, Frans, Duits en Deens.

De prijsvraag die door Haafner gewonnen werd, was in 1803 uitgelooft door het Teylers Godgeleerd Genootschap. De opgegeven vraag was: 'Welken dienst hebben de zendingen in de twee jongst-verloperne eeuwen aan de voortplanting des waren Christendoms gedaan, en welk een vrucht heeft men van de tegenwoordig werkzame Zendingen-genootschappen ten dezen opzichte te verwachten?' Haafner moet niet alleen onmiddellijk de lust (geplaagd door geldzorgen hoopte hij op het eregeld), maar ook de plicht gevoeld hebben om te antwoorden. Hij was een kenner van het Europese optreden overzee en hij moest daarvan getuigen. Op veel kusten was hij tot zijn genoegen vaak niet herkend als Europeaan, maar aangezien voor een 'mesties', een van de vele kinderen van Mata Bharat, Moeder India.

Haafners *Verhandeling* valt niet mis te verstaan: de zending had niets of het was narigheid tot stand gebracht en het zou ook nooit iets worden. Tot motto of zinspreuk koos hij de woorden van Voltaire: 'Il est difficile de servir un Dieu qu'on ne connaît pas, plus difficile encore d'aimer le Dieu de ses Tyrans.'

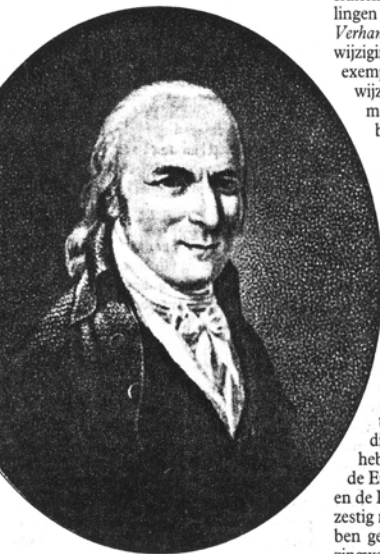
Voor het algemene falen van de zending wijst hij twee hoofdredenen aan. Allereerst zijn in grote delen van de wereld de men-

sen theologisch verfindeerd gevormd en meer gehecht aan hun godsdienst dan de zendingen. Bovendien – en dat was de ergste hindernis – zijn bijna alle Europeanen overzee levende antireclame voor het christendom. Haafner ziet de predikheren, met al hun goede bedoelingen, als de bondgenoten van de Europese kooplieden en beampten die de plaatselijke bevolkingen geen bevrijding brengen, maar slavernij: bij de Hottentotten aan de Kaap, in Noord- en Zuid-Amerika bij de geteisterde Indianen, bij de negerslaven in Suriname, op de Oostkust van India, op Sri Lanka en Java, in Groenland bij de Eskimo's. Zijn catalogus van 'Europese euveldeaden in de

eene tegenstrijdigheid? zulk eene huichelarij? zulk eene openbare bespottung van God en godsdienst?'

De *Verhandeling* – in de nieuwe editie 130 grote bladzijden – was de enige inzending. Teylers Godgeleerd Genootschap komt de eer toe deze bijzondere tekst te hebben uitgelokt en na veel geharrewar ook te hebben beloofd. De Godgeleerde heren schrokken natuurlijk flink van de aantijgingen. Zij lieten een onderzoek instellen. De commissie bracht een rapport uit. Het kwam erop neer dat men het grotere deels met de schrijver eens was. Het afsluitende deel van het rapport met aanbevelingen is nooit verschenen. In 1807 is de *Verhandeling* met enkele aanvullingen en wijzigingen gedrukt in een oplage van 290 exemplaren. In 1823 verscheen een ongewijzigde herdruk in zijn uniform editie met de reisverhalen. Sindsdien was het boek vrijwel onvindbaar.

Haafner stierf in 1809 – toen het Koninkrijk der Nederlanden, Multatuli en Van Heutsz nog geboren moesten worden. Ruim een eeuw voordat het Europese kolonialisme tot bloei zou komen, beschrijft en becijfert Haafner de verre volken na hun onderwerping door de Europeanen. 'Kunnen de Spanjaarden, die vijf en dertig miljoen Indianen omgebracht hebben; de Engelsen die drie miljoen Hindoes en andere inwoners van Bengalen hebben laten doodhonger; de Hollanders die zoo vele duizenden Chineezen hebben geslagt, kunnen die, zoo wel als de Engelsche-Amerikanen, de Fransen en de Denen, die met elkanderen meer dan zestig miljoen menschen uit Afrika hebben geslept en geroofd (...)' Het verbaazgewekende is dat de praktijk die hij beschrijft – de meedogenloze uitbuiting van de bezette volken – vanaf 1805 in verhevigde mate is doorgegaan. Was het toeval dat deze aanval op het christendom en de 'Europese expansie' werd vergeten? In elk geval wist het komplot van de samenleving Haafner te verdonkeremen. Na 170 jaar is de *Verhandeling* nu herdrukt, als eerherstel voor een 'nestbevuiler'. Na twee eeuwen bleef hij springlevend en de heruitgevers benadrukken terecht Haafners actualiteit: 'Wanneer men het woord "zending" door "ontwikkelingswerk" vervangt, zou duidelijk worden dat de wolf nog steeds in schaapskleren rondloopt.'

Jacob Haafner

overige werelddelen' bevat ook de eerste bibliografie van de critici en aanklagers van het kolonialisme. Hij citeert behalve Voltaire onder anderen Bartholomé de las Casas: *Bisschop van Chiapa*, Montesquieu en J.G. Stedman, die vanaf 1773 vijf jaar als beroepsmilitair in Suriname verbleef en daarover een groot Engelstalig boek schreef. Haafner over de kolonisten: 'Worden de beide Indië niet al sedert lange tijd als het rasphuis van Europa aangemerkt en gebruikt? Alle boeven, alle misdadigers, die het zwaard en de straffe van den regter ontvlugt zijn, of zich voor dezelve zoeken te verbergen, alle deugnieten, gevoegd bij luijaards, ledigloopers, vagebonden, avonturiers en bankeroutiers; allen ijlen zij derwaarts als naar een algemeenen roofof; als verschuurende en uitgehongerde wolven, die de barre winter uit het gebergte jaagt, vallen zij onder de onschuldige en zachtzinnige Indianen. Niets is hun heilig, voor niets staan zij, alles zullen zij ondernemen, om maar hunne zakken te kunnen vullen. (...) En terwijl zij aan den eenen kant alle hunne boosheden en geweld tegen de ongelukkigen uitoefenen, zwerven aan de andere zijde hunne zendingen bij deze volken rond, om hen tot het aannemen van het geloof en de gebruiken dezer wreede tirannen over te halen. Zag men ooit zulk

De werken van Jacob Haafner, uitgegeven door de Van Linschoten-Vereeniging zullen in drie delen verschijnen. Deel 1, Lotgevallen en vroegere zee-reizen en Reize naar Ceilon zijn in 1992 verschenen bij De Walburg Pers (368 p., f 69,50) en werden besproken door Peter van Zonneveld in De Republiek van 4 april 1992.

VERHANDELING OVER HET NUT DER ZENDELINGEN EN ZENDELINGS-GENOOTSCHAPPEN
Een kritiek op zending en kolonialisme door Jacob Haafner
Bezorgd en ingeleid door J.A. de Moor en P.G.E.I.J. van der Velde
Uitgever Verloren, 159 p., f 39,50